

УДК 1(091)(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.24>

ІСТОРІЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Наталія Шакун

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
навчально-науковий інститут природокористування та гуманітарних наук,
кафедра філософії і суспільних наук,
вул. Шевченка, 95, 14030, м. Чернігів, Україна*

У статті досліджується феномен історії в контексті сучасної української філософської думки з акцентом на парадигмальний підхід як інструмент теоретико-методологічного аналізу. Особливу увагу приділено розмаїттю сучасних методологічних стратегій інтерпретації історії: об'єктивістському, цивілізаційному, функціональному, прогресистському, реалістичному, синергетичному, соціокультурному, етноментальному та іншим підходам. Теоретичний базис: концепція парадигми як динамічної структури знання, що визначає рамки наукового і світоглядного пізнання, а також ключові принципи вітчизняної філософії: етно- та антропоцентризму, поступу, екзистенційності, кордоцентризму, плюралізму. Підкреслюється, що у сучасних умовах глобальних викликів і загроз, зокрема, російської інформаційної агресії, маніпуляцій із темою «спільного минулого», надзвичайно актуальною постає потреба у розробці вітчизняної філософії історії, здатної дати опір фальсифікаціям. Українська філософська традиція розглядається як простір, де історія набуває статусу не лише предмета наукового знання, а й чинника формування національної ідентичності та історичної пам'яті. Наукова новизна статті полягає в трактуванні української філософії не лише як об'єкта історико-філософського вивчення, а як семантико-символічного поля, у якому конститується національна самосвідомість і стратегічні цінності цивілізаційного розвитку. У статті розкривається сутність парадигмального аналізу як методології, що виходить за межі лінійного, одномірного бачення історичного процесу. Парадигма постає як інтелектуальна матриця, що формує спосіб постановки проблем, інтерпретації джерел, реконструкції смислів історичних подій. Особливої уваги надано поняттю методології як семантико-символічному полю, в межах якого дослідник здійснює реконструкцію буття. Розглянуто понятійно-системну, аналітичну, діалектичну, компаративну, археографічну та інші методики, які можуть бути застосовані в межах парадигмального підходу. Авторка обґрунтовує тезу про те, що універсальної методології історичного пізнання не існує, а кожна з них вкорінена в конкретний національний і культурний контекст. Показано, що історія в контексті української філософської традиції розглядається не лише як хронологічний ланцюг подій, а як процес смислотворення, що формує бачення майбутнього. Підкреслено важливість звернення до української філософії для формування суб'єктної ідентичності та цілісної візії суспільного поступу.

Ключові слова: історія, українська філософія, парадигмальний підхід, національна ідентичність, методологія, парадигма історії.

Визначення теоретико-методологічних засад осмислення історії є вкрай актуальним завданням для сучасних суспільствознавців, адже нагальною лишається потреба розробки дієвих стратегій для розв'язання основоположних питань розвитку громадянського суспільства й держави. Історія, як оповідь про життєдіяльність народу, є не лише інструментом збереження історичної пам'яті, осмислення досвіду минулих поколінь, а візією майбутнього спільноти, країни, планетарного співтовариства. Хоча сучасна філософія історії репрезентована широким спектром методологічних моделей – від формаційної до ризо-

матичної – потреба в обґрунтуванні світоглядно-методологічної основи осмислення історії залишається нагальною.

Нині в інформаційному просторі ворогом поширюються наративи про «спільне минуле», «братські народи», які спрямовані на фальшування історії України і виправдання російської агресії. Тому важливою підставою актуалізації окресленої у статті теми є потреба філософського осмислення феномену історії у системі українознавства – на ґрунті вітчизняної філософії, яка спирається на архетипи національного світорозуміння та світовідношення.

Методологічної неясності додають також і філософи-постмодерністи, які тлумачать історію як різновид міфотворчості, дискурсивної гри, ставлячи під сумнів її статус як науки. З ініціативи німецького філософа Арнольда Гелена у науковий обіг було введено термін «постісторія», який починає використовуватись для характеристики нового погляду на соціальну дійсність як хаотичну, поліцентричну, фрагментарну. При цьому в опис подій постмодернізм вводить категорії «хаосу», «нестабільності», «невизначеності», адже, як слушно зауважує М. Тур, «єдине, що для нього є безсумнівним, – це плюральність завтрашнього дня, іменована нерідко «стабілізованим хаосом», знеособлювання індивідуальності, проголошення «кінця суб'єкта» і «кінця історії» [1, с. 10].

Зазначимо, що осмислити теоретико-методологічний потенціал вітчизняної філософії в аспекті осягнення історії дозволяють праці таких українських учених, як: А. Бичко, І. Бичко, П. Гнатенко, М. Попович, В. Табачковський, В. Шевченко, В. Ярошовець. У концептуальному плані авторкою брались до уваги також роботи зарубіжних мислителів, які акцентували плюралізм філософської методології – Ж. Бодріяра, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко та ін. Ураховуємо також напрацювання вітчизняної наукової спільноти, яка здійснила теоретичний аналіз парадигмального підходу: у структурі сучасного методологічного аналізу [2], гуманітарних науках [3], педагогічному дискурсі [4], філософсько-правовій методології [5] тощо.

Загалом, нині суспільствознавці визнають багатоплановість історичної реальності та констатують, що «у наявності лише один єдиний факт, що не викликає сумніву, який об'єднує і примирює усі галузі історичного знання – багатообразність і багатогранність форм виявів історичної реальності» [6, с. 34]. Нині є велике розмаїття підходів до вивчення історії, які пов'язані з лінійним і циклічним образами історії або ж їх поєднанням: об'єктивістський, цивілізаційний, функціональний, прогресистський, реалістичний, цивілізаційний, соціокультурний, етноментальний, парадигмальний та ін. Розглянемо основні теоретико-методологічні підходи до тлумачення історії докладніше.

Представники т. зв. об'єктивістського підходу, що сформувався у середині XIX ст. завдяки діяльності німецької історичної школи І. Дройзена і Л. Ранке, прагнули надати історії форми «об'єктивної» науки. Історик у межах такого підходу повинен керуватися настановою описувати події об'єктивно, тобто так, як було у дійсності. Однак, прагнучи упорядкованої інтерпретації «об'єктивних джерел», історик, по суті, виконує функцію інвентаризації віднайдених у джерелах знань та їх компіляції. Візія історії як логічно впорядкованої теорії, котра наповнюється дібраними до певної теми документами, описом подій виявляється проблематичною, адже історія – це не множина складених фактів, а впорядкована, структурована певним чином та з певною метою оповідь, сконструйована істориком суб'єктивно.

Цивілізаційний підхід значною мірою ґрунтується на циклічній концепції часу, розглядаючи світову історію як оповідь про послідовну зміну та співіснування різноманітних локальних цивілізацій. Так, англійський учений А. Тойнбі витлумачує поступ людства як круговорот локальних цивілізацій (культур), базованих на релігіях. Циклічна динаміка

суспільства перебувала також у центрі уваги П. Сорокіна, О. Тоффлера, О. Шпенглера. Альтернативні лінійній парадигмі інтерпретації історії версії пропонували П. Козловські, Ф. Фукуяма та ін. Методологічні засади цивілізаційного пізнання культури ґрунтовно проаналізовані Я. Калакурою та М. Юрієм [7].

Функціональний підхід (М. Блауг, Р. Парсонс та ін.) ґрунтується на інтерпретації планетарного суспільства як системи, сегменти знання якої (знання про національні суспільства, соціально-групові, економічні структури тощо), перебувають у різноманітних формах взаємодії. Внаслідок цього розуміння виникає не лише образ безладдя як аспекту буття суспільства, але й загроза його існуванню. В цьому сенсі, на нашу думку, функціональний підхід сприяє аналізу знань про динаміку різних учасників суспільних взаємодій (подій) через урахування їхньої реакції на зовнішні впливи. Такі впливи часто набувають форми суперечностей між державою і суспільством, державою і окремими соціальними групами, між соціальними групами тощо.

Прогресистський підхід (Ж. Кондорсе, Г. Гегель та ін.) спирається на визначення історії як об'єктивного процесу розвитку суспільства, народу, держави від «нижчого» до «вищого». Передбачає таке категоріальне упорядкування історичної реальності, котре не виходить за межі лінійно-хронологічного та методологічно доводить «неісторичність» багатьох народів. Недоліком цього підходу лишається той факт, що орієнтація на історичний монізм не враховує реальну мозаїчність суспільного поступу, за якої різні народи і різні соціальні верстви одного й того ж народу у соціокультурному плані можуть одночасно існувати у різні періоди культури.

У зв'язку з цим наприкінці 90-х рр. XX ст. В. Нічик підкреслювала, що «виникла нагальна потреба не елімінувати ідею прогресу, а надати їй належне місце і ввести в більш широкий контекст історичного синтезу, який би унеможлилював її абсолютизацію. У цьому концептуальному полі повинні знайти місце не лише динаміка, розвиток, прогрес, а і статика, тривалі стабільні стани, функціонування. Бо без такого дослідження неможливо вивчати економічні, соціальні, ментальні структури, парадигми, способи, стилі богословського, мистецького мислення, а також архетипи психіки, які існують упродовж тривалого історичного часу» [8, с. 8].

Реалістичний підхід (Л. Зашкільняк та ін.) наполягає на потребі в документальності, точності, щоб те, як пишеться, немов би інформативно відповідало тому, про що або про кого пишеться. Тобто у разі такого підходу загострюється проблема істини, оскільки соціальні взаємодії теоретико-пізнавально зводяться до інтеграційного руху знань, що має тенденції уніфікації, лінеарності.

Синергетичний підхід пов'язаний з ідеєю самоорганізації складних систем та орієнтує дослідника на моделювання історичного процесу на підставі знання про відкриті, нелінійні, дисипативні системи та шляхи їх самоорганізації. На думку І. Доннікової, «його особлива пізнавальна цінність полягає в аналізі соціальних змін, що представлені як взаємодія індивіда і суспільства, яка стає передумовою нелінійної соціальної динаміки» [9, с. 114]. Історія в контексті синергетичного міждисциплінарного підходу інтерпретується з урахуванням нелінійності, поліваріантності, хаотичності.

Такий підхід, на наш погляд, має значний методологічний потенціал та відкриває нові можливості тлумачення історії. Плідні розробки в царині розуміння нелінійних суспільних перетворень належать, наприклад, В. Андрушенку, І. Бойченку, І. Добронравовій, В. Лук'янцю, М. Михальченку, Ю. Павленку, М. Поповичу, О. Соболю, В. Табачковському, В. Ткаченку, В. Шевченку, котрі тією чи іншою мірою вивчають у контексті синергетичного світобачення проблеми історії та філософії історії.

Соціокультурний підхід [10] є альтернативою історичному монізму і репрезентуючи сперту на соціокультурні чинники методологію історичного пізнання дає можливість усвідомити субстанційну різноманітність історичної реальності. Методологія історичного пізнання, в основі якої лежать соціокультурні чинники, урахує неможливість інтерпретації історичної реальності у річищі однієї «правильної» схеми «розвитку» чи «прогресу». З позицій соціокультурного підходу історія постає «мозаїкою» культур, кожна з яких виражає унікальний спосіб життя народу.

У соціокультурну методологію історії, отже, починає включатися «розуміння множинності тих начал, на основі яких можлива сама оповідь про події, а провідним мотивом у філософському тлумаченні історії стає урахування культуротворчої традиції, усвідомлення унікальності й самобутності кожного народу» [11, с. 113].

Погляд на історію з позицій етноментального підходу спирається на розуміння національного світогляду як культурного відображення ментальності народу. В дослідницькому плані це означає усвідомлення того факту, що національна картина світу формується під впливом глибинних структур етнічної свідомості, які втілюють стиль світобачення та світосприйняття народу.

Загалом же авторка, як і багато сучасних дослідників, схильна до того погляду, що універсальної, придатної для всіх культур народів, методології не існує. Це означає, що жодна методологія не може розглядатися як всебічно пізнавальна, оскільки характерна для неї методика і її результативність проявляються лише у певній, перш за все національній, символіко-понятійній структурі. Але за межами цієї структури результати можуть виявитись хибними, а методики – неадекватними.

Оскільки конструювання теоретико-наукової картини світу постає складним дослідницьким завданням, оскільки дослідник, на нашу думку, має орієнтуватись на синтез інноваційних методологій, у світоглядному плані враховуючи інноваційні тенденції розвитку, культури, освіти, науки. Суттєві перспективи у справі теоретико-методологічного осягнення історії мають антропоцентричний, екзистенційно-гуманістичний підхід. При цьому беремо до уваги людиномірність соціального та історичного пізнання і антропоцентричність оповіді про людське світобуття.

Підкреслимо, що методологією вважаємо не сукупність методів наукового дослідження чи інструкцію для дослідницької діяльності, а семантико-символічне поле, в межах якого дослідник реконструює буття. Це філософськи визначене і осмислене поле певним чином об'єднує відповідну множину дослідницьких методик, розтлумачує їх доречність та дієвість. Тому методологія є авторською участю у розробці кодів національної культури, знаків приналежності до неї, котрі дають змогу досліднику розрізнити спосіб світосприйняття та спосіб тлумачення предмета дослідження.

Водночас, якщо методологія утворює певне символіко-понятійне поле національної культури, в межах якого можуть використовуватися різноманітні методики наукового дослідження, це означає також, що методологія включає у себе дослідження особливостей і можливостей таких методик. Разом із тим у межах однієї і тієї ж методологічної стратегії завжди функціонує декілька методик отримання й аргументації досвідно-дослідних даних. Вони, в основному, представлені понятійно-системною, критичною (аналітичною), діалогічною (діалектичною), топіковою і компаративістичною (порівняльною) методиками наукового дослідження [12, с. 79].

Зокрема, понятійно-системна методика ґрунтується на твердженні, що історія завжди прив'язана до тих або інших законів (закономірностей), а дослідження подій згідно із такими законами завжди забезпечує здобуття істинного знання. Така методика надає

перевагу дедуктивній логіці мислення, котра формально забезпечує значну понятійну злагоду у викладі результатів дослідження. Але ця методика обмежує свободу дослідження, тому що в її межах вчений постає тільки суб'єктом, який оречує та інтерпретує закони, щодо істинності яких він не повинен допускати ніякі сумніви. Тому дослідник у структурі цієї методики може діяти двояко: або як догматик, що черпає зміст тільки з певних положень шляхом дедуктивних висновків, або як релятивіст, який дедуктивно вибудовує певні «результати» у формі оповіді, не дбаючи про їхню обґрунтованість.

Хоча понятійно-системна методика досить поширена в тлумаченнях історичних знань і способів їх творення, проте вона, на наш погляд, придатніша для організації інформації та заучування її в школі. Зумовлено це тим, що в процесі застосування вже встановлених наукою законів завжди виявляється їх обмеженість, а сформульовані на їх основі висновки бувають зі значними інформативними прогалинами. Іншим недоліком понятійно-системної методики є те, що вона справляє враження, що нібито всі науки, в тому числі й історія, повинні спиратися на кілька аксіом і законів або на якесь одне беззмістовне слово типу «абсолютне», «універсальне» тощо.

Така ситуація була типовою в межах модерністської методології науки, форми якої продовжуються і тепер. Публічно ця методологія в галузі історичного пізнання проявляється в тому, що не тільки окремі політики, але й науковці прагнуть створити образ певного «механізму» взаємодій не внаслідок дослідження та набуття знань про можливість чи неможливість його створення, а внаслідок голосування за прийняття законів. Здійснюється це нібито лише з метою, щоб у суспільстві завжди творилися виключно «правильні» оповіді, тобто такі, що цілком узгоджуються із встановленими вольовим способом законом чи правилом. Однак історичне дослідження має свій початок та кінець, а прогалини в історії, як правило, заповнюються «творцями історії» різноманітними вигадками «з голови».

Аналітична (критична) методика на передній план висуває раціональний сумнів щодо віри в обґрунтованість тих чи інших аксіом, принципів і законів. Аналітичний підхід, як підхід критичний, передбачає не просто уявно-теоретичне розчленування предмета на частини та їх порівняння. Якщо рахуватися із сучасністю, то в контексті постмодернізму аналітика набуває іншого змісту, ніж це властиве філософії доби Модерну, а предмет дослідження виступає не як предмет для «відображення», а через і завдяки осяганню співвідношення риторико-філологічного і логіко-раціонального підходів. У цьому разі абсолютизація якогось одного розуміння історії виключається, бо береться до уваги можливість філософської інтерпретації досвіду того історика, праці якого розглядають.

Доказова методика, всупереч аналітичній (критичній) методиці, наполягає на системності, але аж ніяк не на завершеності або «цілісності» дослідження. Оскільки наукове дослідження історичних джерел завжди спирається на антиномічну аргументацію («за» і «проти»), остільки воно має дискретний характер, бо рухається від проблеми до проблеми. В межах аналітичної (критичної) методики процес вирішення проблеми постає способом раціоналізації віри в істинність певних ідей, а в методиці доказового пізнання історичних джерел проблема виявляється безпосереднім предметом дослідження, яке згодом виявляє новий комплекс проблем.

Діалектична (діалогічна) методика історичного дослідження ґрунтується на тому, що орієнтація людей, у тому числі і вчених, у світі досягається завдяки взаємопорозумінню у системі структури світу, створеної мовою національної культури. Це означає, що доказовість, системність, критичність пізнання забезпечується, зрештою, інформаційно-символічною узгодженістю суб'єктів (осіб або дослідницьких груп) завдяки користуванню спільною мовною базою. До істини людина доходить, вступаючи в діалог з іншими людьми, беручи до

уваги їхні знання. Історичне дослідження джерельної бази, отже, набуває форми подолання особистої обмеженості знань через встановлення діалогу з багатьма іншими людьми.

Застосування діалогічної або діалектичної методики дослідження усуває обмеженість або недоліки вищезгаданих методик роботи з історичними джерелами. Необхідно зауважити, що разом з поширенням за радянської влади в Україні марксистсько-ленінської філософії тлумачення діалектики набуло інших форм, ніж ті, які розроблялися українською філософською думкою. Так, замість розуміння діалектики як різновиду методики наукового дослідження зі своїми вадами й перевагами [13, с. 50–51], в Україні укорінилося тлумачення її як універсального методу і науки про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення.

З огляду на те, що ніяке наукове знання не буває гомогенним, тобто однорідним з точки зору визначення предметних і логічних начал, методологічних стратегій інтерпретації тощо, важливою є методика топічного аналізу. Вона являє собою перебір чи підбір уже відомих аргументів, котрі хоча й не втратили свої пояснювальні здатності, проте виявилися забутими нині.

Важливою методикою історичного дослідження є методика археографії. Вона застосовується в роботі з конкретними джерелами і дозволяє проаналізувати історичні тексти, починаючи від києворуської доби і завершуючи початком ХХІ ст., з метою урахування змін понятійного апарату парадигм тлумачення історії та смислового навантаження змісту основних категорій історичного пізнання.

Парадигмальний аналіз історії потребує уточнення значення терміна «парадигма» та висвітлення особливостей його використання в такому контексті. Слово «*παράδειγμα*» з грецької перекладається як «взірець», «зразок» і саме в цьому значенні використовується у мовознавстві. Давні греки вживали термін для визначення своїх світоглядно орієнтованих поглядів, однак згодом воно набуло ширшого значення і стало методологічною основою для вивчення не лише природничих, а й гуманітарних процесів. У широкий вжиток поняття увійшло завдяки роботі Т. Куна «Структура наукових революцій», в якій філософ у межах аналізу розвитку науки парадигмою назвав «загальновизнані наукові досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх рішень» [14, с. 10].

У філософії науки парадигма (за Т. Куном) – це сукупність наукових уявлень, теорій, методів, норм і моделей, які визначають мислення певної наукової спільноти в певний період. Сучасною науковою спільнотою парадигма розуміється як цілісна система уявлень, смислів, цінностей і норм, яка визначає спосіб бачення світу та інтерпретації дійсності. Перехід від однієї парадигми до іншої – це не просто еволюція, а якісний стрибок, наукова революція, що змінює засади пізнання.

У філософії науки та гуманітаристиці поняття парадигми дедалі частіше використовують для аналізу трансформацій пізнавальних установок, зміни способів осмислення реальності, формування наукових і світоглядних картин світу, а також для виявлення глибинних структур мислення, що визначають зміст культурного та історичного досвіду. Парадигмальний підхід вийшов за межі лише природничих наук і виявив свою продуктивність у царині соціогуманітарного знання, зорієнтувавшись на аналізі типу раціональності (міфологічної, метафізичної, наукової, постнекласичної), домінантних цінностей (традиції, прогресу, гідності, автономії), ментальних структур (архетипів, колективної пам'яті), моделей легітимзації знання (авторитету, доказу, інтерпретації) тощо.

Під парадигмою історії, отже, розуміємо систему ідей, моделей, які задають кут інтерпретації суспільно-історичного буття людей у світі. Зрештою, підтримуємо думку

С. Стельмаха, що «методологія історії вказує вченому шляхи аналізу джерел з метою реконструкції реальної історії, а методологічними принципами пропонує напрями формулювання гіпотез для їхньої інтерпретації як складових елементів універсальної історії. В останньому випадку йдеться про методологічні парадигми, які визначають «образ історії» у певні історичні періоди [15].

Застосування парадигмального підходу до історії дозволяє аналізувати зміну не лише подій або форм правління, а і самих інтелектуальних координат, у межах яких історичне мислення функціонувало в різні епохи. Це відкриває простір для вивчення трансформацій філософських моделей розуміння історії як складного й багатовимірного процесу. Замість лінійної, уніфікованої інтерпретації минулого, парадигмальний аналіз пропонує бачити історію як поле зміни світоглядних систем, пізнавальних стратегій, ціннісних орієнтацій і смислотворчих рамок.

Парадигмальний аналіз історії постає не лише як інструмент наукового дослідження, а як особливий спосіб філософського осмислення історичної реальності. Отже, передбачає не просто хронологічне викладення подій, а реконструкцію смислових систем, у яких ці події набувають значення. Особливо плідним цей підхід є для осмислення української історичної та філософської традиції. Адже вона розвивалася в умовах колоніального тиску, ідеологічних змін, втрати та відновлення суб'єктності. Тому аналіз історії крізь призму зміни парадигм дозволяє виявити глибинні зрушення у способах самоусвідомлення нації, її ціннісних установах та формах духовної рефлексії.

Як складник духовної культури народу філософія репрезентує його духовні надбання, відображає спосіб самопізнання народу, специфіку його світосприйняття та світорозуміння в конкретну соціокультурну епоху його поступу. З погляду Д. Чижевського, кожна національна філософія є усвідомленням національної культури, «і як моральний світ збіднів би, якби не було різних типів людей, що різними шляхами і у різних формах стремлять до справедливості, як збідніло б мистецтво, коли б воно втратило різні національні та історично зумовлені стилі, так і з пункту погляду філософії, якби не було різних історично змінливих та національних «стилів» у ній» [16, с. 9–10].

Історія української філософії дає багатий матеріал для досягнення поступу українського народу, його культури та ментальності. Українська філософія, як «вчення про засади мудрого способу спільного життя українців у власній державі серед народів та держав світу» [17, с. 10], порушує цілий комплекс філософських проблем, таких як: онтологічна, гносеологічна, антропологічна, історіософська тощо. Причому вирішення кожної проблеми мало свою специфіку на кожному з етапів поступу вітчизняної філософської думки.

Тлумачення історії в українській філософській думці трансформувалось і залежало від соціокультурного контексту, епохи та світоглядної позиції дослідника. Українська філософська традиція демонструє зміну парадигм у спосіб, подібний до наукових революцій. Від середньовічного теоцентризму Київської Русі через гуманістичні тенденції бароко до романтичного націоналізму XIX ст. і далі до радянського марксизму, дисидентської етики та посттоталітарної рефлексії кожен період мислення формує свою парадигму осмислення буття, свободи, нації, справедливості.

У постнекласичну епоху, коли знання більше не претендує на універсальну істину, парадигмальність стає умовою відповідального пізнання. Історія не є об'єктивною «даністю», а є множиною можливих інтерпретацій, кожна з яких вкорінена в певній парадигмі. Українська філософія, що народжувалась у ситуаціях пограниччя, криз, колоніального підпорядкування, сформувала унікальну здатність до парадигмального мислення, до зміни інтелектуальних матриць, здатних відповідати на виклики епохи. Це дає можли-

вість досліднику розглядати історію як динамічну мережу смислів, а не як замкнений наратив.

Нагальна потреба в оновленому філософському осмисленні феномену історії в межах українознавства зумовлена необхідністю спиратися на власну філософську традицію, яка ґрунтується на глибинних архетипах українського світогляду та ставлення до світу. Історична дійсність, таким чином, виявляється не реконструйованою та логічно впорядкованою дослідником хронологічною послідовністю подій, а семантико-смисловою структурою, вкоріненою в національній культурі, досвіді та ідентичності.

Українська філософія, завдяки здатності до саморефлексії, трансформації та діалогу з власною традицією, є продуктивним простором для формування нової гуманітарної парадигми, що базується на принципах гідності, свободи, пам'яті та відповідальності. Будучи живою формою культурної присутності, філософія не лише інтерпретує історію, але й формує умови для суб'єктного, цілісного і стратегічного бачення майбутнього.

Перспективи подальших досліджень у сфері осмислення історії в контексті вітчизняної філософії відкривають широкі можливості для переосмислення українського історичного досвіду в контексті сучасних викликів. Важливо простежити зміни філософських парадигм в українській думці – від ранньомодерної до постсучасної, зокрема в умовах війни, що трансформує етичні та смислові горизонти мислення.

Подальші студії можуть зосередитися на застосуванні парадигмального підходу до аналізу гуманітарних і соціальних наук в Україні, включно з вивченням архетипів, колективної пам'яті та ціннісних структур. Це дозволить краще зрозуміти, як змінюються способи інтерпретації соціальної реальності та як гуманітарне знання формує суспільну свідомість. Міждисциплінарне поєднання історії філософії, історіографії, філософії науки сприятиме глибшому концептуальному осмисленню української історії як простору творення цілісної ідентичності українського народу та сенсів його буття.

Список використаної літератури

1. Тур М.Г. Концепт «постісторія» в контексті філософії постмодернізму. *Вісник гуманітарного наукового товариства* : наукові праці. Черкаси : АПБ, 2013. Вип. 13. С. 3–12.
2. Гайдай Т.В. Парадигмальний підхід у структурі сучасного методологічного аналізу. *Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку* : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу, 10 листоп. 2016 р. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» та ін. / редкол.: С.В. Степаненко, В.М. Фещенко, К.В. Лопух. Київ : КНЕУ, 2016. С. 16–21.
3. Рупташ О.В. Парадигмальний підхід у гуманітарних науках. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 122. С. 20–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nopa_2014_122_5.
4. Бірюк Л., Пішун С. Парадигмальний підхід у формуванні комунікативної компетентності майбутніх фахівців початкової школи. *Молодь і ринок*. 2021. № 1. С. 22–27.
5. Подік І.І. Парадигмальний підхід у філософсько-правовій методології юридичного нормотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 143–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknus_2016_4_16.
6. Гоцуляк В.В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни : навчальний посібник. Черкаси : видавець, Третяков О.М., 2016. 732 с.
7. Калакура Я., Юрій М. Методологічні засади цивілізаційного пізнання культури. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 41–54.
8. Нічик В.М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ : Укр. Центр духовної культури, 2001. 252 с.

9. Доннікова І.А. Філософсько-синергетичні аспекти пізнання соціальної складності. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 39. С. 107–115.
10. Калакура Я. Антропоцентризм і соціокультурний підхід як складники цивілізаційного осмислення історії України. *Київські історичні студії*, 2020. 2 (11), С. 69–80.
11. Шакур Н.В. Соціокультурний підхід до історії як альтернатива історичному монізму. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. № 1. С. 110–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2018_1_17.
12. Методологія і організація наукових досліджень : навчальна програма, плани семінарів і конспект лекцій (для аспірантів, здобувачів і студентів). / Укл.: В.І. Шевченко. Чернігів : ЧДІЕУ, 2005. 88 с.
13. Прокопович Феодан. Філософські твори: В 3 т. / Пер. з лат. Київ : Наукова думка, 1979–1980. 2, 50–51.
14. Кун Томас. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
15. Стельмах С.П. Методологія історії, методологія історичної науки. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла–Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Metodologiya_istorii (дата звернення: 02.07.2025).
16. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. 230 с.
17. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства : Теорет.-метод. комент. до курсу філос. у вищ. навч. закл. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 240 с.

HISTORY IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN PHILOSOPHY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES

Natalia Shakun

*Chernihiv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Environmental Management and Humanities,
Department of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences,
Shevchenko str., 95, 14030, Chernihiv, Ukraine*

The article explores the phenomenon of history in the context of modern Ukrainian philosophical thought with an emphasis on the paradigmatic approach as a tool of theoretical and methodological analysis. Particular attention is paid to the variety of modern methodological strategies for interpreting history: objectivist, civilizational, functional, progressive, realistic, synergistic, sociocultural, ethnomental, and other approaches. Theoretical basis: the concept of a paradigm as a dynamic structure of knowledge that defines the framework of scientific and worldview knowledge and the key principles of domestic philosophy – ethno- and anthropocentrism, progress, existentialism, cordocentrism, pluralism. It is emphasised that in the current conditions of global challenges and threats, in particular russian information aggression, manipulations with the topic of the “common past”, the need to develop an authentic philosophy of history capable of resisting falsifications is extremely urgent. The Ukrainian philosophical tradition is considered a space where history acquires the status of not only a subject of scientific knowledge, but also a factor in the formation of collective identity and historical memory. The scientific novelty of the article lies in the interpretation of Ukrainian philosophy not only as an object of historical and philosophical study, but also as a semantic and symbolic field in which national self-consciousness and strategic values of civilizational development are constituted. The article reveals the essence of paradigmatic analysis as a methodology that goes beyond the linear, one-dimensional vision of the historical process. The paradigm appears as an intellectual matrix that shapes the way of posing problems, interpreting sources, and reconstructing the meanings of historical events. Special attention is paid to the concept of methodology

as a semantic-symbolic field within which the researcher carries out the reconstruction of being. Conceptual-systemic, analytical, dialectical, comparative, archaeographic and other methods that can be applied within the paradigmatic approach are considered. The author substantiates the thesis that there is no universal methodology of historical knowledge, and each of them is rooted in a specific national and cultural context. It is shown that history in the Ukrainian philosophical tradition is viewed not only as a chronological chain of events, but as a process of meaning-making that shapes a vision of the future. The importance of turning to the Ukrainian philosophical tradition for the formation of subjective identity and a holistic vision of social progress is emphasized.

Key words: history, Ukrainian philosophy, paradigmatic approach, national identity, methodology, paradigm of history.